

O încercare de repertoriere a așezărilor fortificate din prima vârstă a fierului din spațiul intracarpatic și Banat

Ion Tuțulescu
iontutulescu@yahoo.com

Prima epocă a fierului (epoca hallstattiană) reprezintă o etapă importantă în evoluția istorică a spațiului românesc, numele acestei perioade (vârste) provenind de la o necropolă din localitatea Hallstatt (Austria de Sus) unde au fost descoperite 1270 de morminte¹.

Caracterizând-o, constatăm o epocă fărâmițată de frecvente conflicte și ciocniri între diferite comunități, scopul fiind de a obține prăzi sau de a-și mării teritoriul. Un alt rol important la apariția acestor conflicte ar fi rezultatul unor mișcări de populație.

Nesiguranța acestei perioade este demonstrată de numărul mare al așezărilor fortificate aferente acesteia. În literatura de specialitate pentru întregul spațiu al Transilvaniei (prin care se înțelege și Crișana și Maramureșul) sunt menționate 29 de așezări fortificate.

Consultând vechile cercetări și corelându-le cu cele mai noi, semnalăm existența unui număr de 61 de așezări fortificate aferente zonei Banatului și spațiului intracarpatic.

Așezările fortificate hallstattiene au o evoluție îndelungată, reprezentând centre tribale, religioase și economice ale comunităților umane. Amplasarea și mărimea sitemelor defensive derivă în funcție de configurația terenului, dar și de mărimea comunităților. Ele sunt situate pe locuri înalte, deoarece altitudinea oferea o anumită protecție. Unele sunt amplasate pe înălțimi izolate, iar altele sunt poziționate în punctul de ramificație a unor dealuri sau pe boturi de deal.

În general, fortificațiile hallstattiene sunt situate la o altitudine cuprinsă între 300 și 550 m², excepția de la regulă o reprezintă cele din zona montană, care sunt amplasate la o înălțime mai mare.

Pentru a creiona imaginea precizată anterior, prezentăm câteva fortificații alături de altitudinea la care au fost amplasate:

- Dej (jud. Cluj) = 310 m;
- Voivodeni (jud. Mureș) = 380 m;
- Teleac (jud. Alba) = 382 m;
- Mediaș (jud. Sibiu) = 432 m;
- Huedin (jud. Cluj) = 535 m;
- Someșul Rece (jud. Cluj) = 650 m;
- Ciceu-Corabia (jud. Bistrița-Năsăud) = 758 m;
- Tușnad (jud. Harghita) = 1083 m, așezarea situată la cea mai mare altitudine din țară.³

Majoritatea prezintă pe trei părți pante abrupte, legătura principală cu exteriorul realizându-se printr-o singură latură, unde era construită și fortificația.

¹ Roz 1995, p. 79.

² Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 19.

³ Vasiliev 1995a, p. 155.

După opinia unor cercetători, hallstattieni evită de-a amplasa fortificațiile în zonele de stepă⁴ (zonele de șes); excepția de la regulă o reprezintă așezarea fortificată de Sântana (jud. Arad), aceasta fiind situată în Câmpia de Vest.

Menționăm că, fortificațiile apar în imediata apropiere a unui râu sau la confluența unor cursuri de apă, dar și la adăpostul unui deal mai mare (unde există posibilitatea, pentru că oferea o anumită protecție împotriva vânturilor).

Văile acestor râuri reprezentau căi de acces către așezare, dar și către teritoriul aferent lor, iar poziționarea fortificației în punctele precizate, demonstrează rolul militar și strategic.

Din punct de vedere al dimensiunilor le putem grupa în trei categorii:

- așezări fortificate de mari dimensiuni, locuite permanent (un timp mai îndelungat), sunt considerate centre tribale sau uniuni de triburi. Ex. Sântana, Teleac, Ciceu-Corabia etc.

- așezări fortificate de dimensiuni mijloci; cetăți de refugiu. Fortificațiile sunt refăcute de-alungul a două sau trei faze, iar caracterul nepermanent al așezării (sezoniere) este demonstrat de dimensiunile reduse ale stratului de cultură. Acest tip de așezări sunt locuite doar în caz de pericol de comunitățile din apropierea fortificației.

Ex, Dej, Voivodeni, Bozna etc .

- așezări fortificate de dimensiuni reduse (ex.: Șona (Alba)- 0,30 ha, Frumușeni (Arad)- 0,10 ha, Pățicel (Brașov)- 0,60 ha). După teoria lui V. Vasiliev⁵ acestea ar reprezenta centrele sau sediile unor mici conducători sau vârfuri aristocratice. Din lipsa de cercetări ample efectuate în aceste zone, considerăm apartenența lor unor mici comunități, subliniind rolul strategic (probabil puncte de observație).

Mărimea așezărilor fortificate reprezintă pe lângă funcția politică, religioasă și economică, diferențele dintre comunități (triburi sau uniuni de triburi). Întreținerea unor asemenea sisteme defensive, necesita un mare efort din partea comunităților, dar și totodată existența unor centre tribale puternice care puteau coordona efortul.

Azi în general este acceptată teoria potrivit căreia, așezările fortificate hallstattiene sunt părăsite în urma unui impact puternic (extern) prin sosirea sciților.⁶ O opinie ce ne aparține, cu privire la părăsirea acestor fortificații, ar fi dispariția puternicilor centrelor politice sau diminuarea puterii acestora, astfel încât căpeteniile (șefii de trib) nu mai coordonau comunitățile la întreținerea puternicelor fortificațiilor.

Concluzionând, observăm că așezările fortificate hallstattiene sunt mai mari față de cele anterioare, plasate în imediata apropiere a terenurilor fertile, fapt ce le diferențiază de majoritatea celor din perioada Latène.

În lipsa unor cercetări de amploare care să ne prezinte planul acestor așezări, considerăm un demers necesar intensificarea cercetărilor în siturile fortificațiilor și publicarea unui număr mai mare de informații. O altă sugestie ar fi studiarea relației funcționale între stațiunea-reședință și teritoriul înconjurător unde se găseau de obicei mici așezări.⁷

⁴ XXX 2001, p. 329.

⁵ Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991,p. 20.

⁶ Vasiliev 1980.

⁷ XXX 2001, 330

A.

1. Apața (comună, județul Brașov).

În stânga drumului actual care leagă localitățile Apața de Măieruș, există două terase delimitate de pârâuri. Cea mai joasă se află lângă drum, fiind „apărată” de un șanț de 2 m lățime și cu o adâncime de 50-70 cm. În urma cercetărilor de teren din anul 1979, Fl. Costea atribuie șanțul primei epoci a fierului, menționând existența unei fortificații.

Bibliografie: Costea 2004, pp. 61-62.

B.

2. Beia (comună, județul Brașov).

Pe teritoriul acestei localități este semnalată o fortificație hallstattiană de către K. Horedt. Fortificația este încadrată cronologic pentru hallstattul timpuriu de către cercetătoarea A. Ardeu.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p. 195; Costea 2004, p. 62

3. Bernadea (comuna Behnea, județul Mureș).

În cadrul localității respective este menționată o așezare fortificată cu mai multe niveluri de locuire. Prima epocă a fierului este bine reprezentată printr-un nivel aparținând culturii Basarabi. Nu cunoaștem dacă sistemul defensiv era utilizat în perioada supusă studiului nostru.

Bibliografie: Lazăr 1995, p. 54.

4. Berzovia (comună, județul Caraș-Severin).

Așezarea este amplasată în punctul Pătruieni sau Pătruene, sistemul defensiv fiind constituit din șanț și val. Fortificația adăpostește o suprafață de 150/100 m.

Bibliografie: Luca 2004a, p. 33; Luca 2006b, p. 37.

5. Bită (sat Reci, județul Covasna).

La sud de sat se află un imens val numit de localnici „Homarca” sau „Honarka”. În urma unor cercetări efectuate pe val, s-a descoperit urme de arsură, provenite de la substrucția palisadei. Autorul încadrează valul orizontului hallstattian, dar nu prezintă informații despre materialul ceramic descoperit în apropierea acestuia.

Bibliografie: Cavruc-colab. 1998, p. 122.

6. Bobâlna (comună, județul Cluj).

Așezarea se află amplasată pe colina cu același nume (dealul mai este cunoscut sub numele de Babdii) la altitudinea de 695 m. În lipsa unor cercetări de amploare, nu cunoaștem sistemul de fortificație, dar pe baza materialelor ceramice este datată pentru perioada hallstattului timpuriu.

Bibliografie: Crișan-colab. 1992, p. 55; Vasiliev 1995, p.19; Ardeu 1995-1996, p.196.

7. Bocșa Română (orașul Bocșa, județul Caraș-Severin).

În punctul „Dealul Mare” situat în dreapta drumului ce duce spre Ramna sunt prezente urmele unei fortificații cu val și șanț (Cleanțu lui Variu). Tot aici, au fost descoperite opt morminte hallstattiene de incinerare considerate contemporane cu fortificația.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 285; Luca 2006b, p. 43.

8. Bodoc (comună, județul Covasna).

Se află amplasată pe un platou numit „Vârful Comorii” la o altitudine de 100 m, pe partea stângă a Oltului. Este menționată încă din anul 1950 de către K. Horedt. Sistemul defensiv are următoarele elemente:

- o fortificație triplă în zona de NV-SE și un singur val pe restul platoului;

- valul prezintă un zid sec de piatră și resturi calcinate de la palisadă; Stratul subțire de cultură, ne relevă, utilizarea ca cetate de refugiu.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p. 196; Vasiliev 1995a, p. 149.

9. Boroșneul Mare (comună, județul Covasna).

Pe înălțime „Vârful Cetății” se află o așezare cu șanț și val de pământ datată în hallstatt, dar din păcate necercetată.

Bibliografie: Cavruc-colab 1998, p. 52.

10. Bozna (comuna Agrij, județul Sălaj).

Așezarea se găsește pe dealul (colina) cu numele de „Vranița Boznei”, situată la 1,5 km vest de satul Bozna. Zonele accesibile (N și NE) sunt pervăzute cu sistem defensiv. În urma cercetărilor întreprinse în interiorul fortificației au descoperit trei locuințe de suprafață de formă ovală. Săpăturile relevă rolul de cetate de refugiu, rol subliniat de stratul mic de cultură.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p. 196; Vasiliev 1995a, pp. 61-68.

11. Brașov (oraș, județul Brașov)

Pe „Pățicel”, între vârfurile Tâmpa și Gorița sunt două platouri de mici dimensiuni (împreună au circa 1 ha), cu forme ovale și părți abrupte (V și N). Între cele două platouri, dar și față de coama dealului apar șanțuri de dimensiuni reduse. Fortificația este menționată ca cetate de refugiu sau sediul unei mici căpetenii de trib.

Bibliografie: Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 20; Ardeu 1995-1996, p. 197; Costea 2004, p. 63.

C.

12. Cernatu (comună, județul Covasna).

Așezarea este amplasată în punctul „Vârful Ascuțit”. Sistemul defensiv este amplasat în părțile accesibile (E și V) fiind format din val, șanț și palisadă. În urma cercetărilor arheologice s-a descoperit un singur nivel hallstattian, căruia îi aparțin șase bordeie de formă circulară și dreptunghiulară.

Bibliografie: Szekely 1966, p. 17-28; Ardeu 1995-1996, pp. 197-198; Crivac-colab. 1998, p. 72.

13. Ciceu-Corabia (comuna Petru Rareș, județul Bistrița-Năsăud).

La NE de sat, la circa 1 km, pe un promotoriu întins numit „Măgura” se află o fortificație încadrată în perioada supusă studiului nostru. Accesul în așezare este posibil pe latura nord-vestică numită „Coada Măgurii” barat printr-un val de pământ. În urma cercetărilor s-a descoperit existența a două faze de construcție a sistemului defensiv

- în prima fază fortificația a fost formată dintr-un val parapet;
- în a doua fază se renunță la valul parapet, construindu-se un imens val de pământ pentru a-i acorda o consistență mantalei valului și pentru a stopa alunecările de teren pe partea exterioară, la baza valului au fost amplasați oblic, bolovani masivi.

Investigațiile arheologice au dus la descoperirea două locuințe de suprafață fiecare având vatră interioară. Suprafața așezării este de aproximativ 30 ha.

Bibliografie: Vasiliev-Gaiu 1980, pp. 31-65; Crișan 1982, p. 227; Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 10; Vasiliev 1995a, pp. 89-102; Ardeu 1995-1996, p. 198; Luca 2006a, p. 96.

14. Cobor (sat, județul Brașov)

Între satele Cobor și Jibert, în stânga drumului (Drumul Dacilor după sași), se află urmele unei fortificații formată din val de pământ cu înălțimea de 3 m și lățimea de 5 m la bază. Sistemul defensiv în formă de arc de cerc are o suprafață de 3 ha,

autorul subliniind existența unui șanț în fața valului care ulterior a fost umplut de alunecările de pământ.

Bibliografie: Costea 2004, p. 66.

15. Cornești (comuna Orțișoara, județul Timiș).

Așezarea este amplasată pe Dealul Cornet, numită de localnici „Iarc”. Fortificația adăpostește o suprafață de 67,5 ha fiind formată din mai multe valuri. Cele mai bune analogii pentru tehnica valurilor de pământ de la Cornești le găsim la așezarea fortificată de la Sântana, considerată contemporană. Ca și așezarea de la Sântana, cea de aici a fost considerată o bună perioadă de timp ringavar.

Bibliografie: Radu 1972, pp. 35-38; Gumă 1993, p. 287; Luca 2006a, p. 96; Rusu-colab. 1996, pp. 15-16.

16. Covasna (oraș, județul Covasna).

Fortificația se află la est de oraș spre Voinești în punctul „Dealul Zânelor” sau „Cetatea Zânelor”. Așezarea este amplasată pe patru terase, fiecare având în partea accesibilă sistem defensiv. Celelalte părți sunt apărate natural prin pante abrupte. În urma cercetărilor s-a descoperit o locuire intensă în prima epocă a fierului, fortificațiile fiind refăcute în perioada dacică.

Bibliografie: Cavruc-colab. 1998, p. 77.

17. Cucuiș (comuna Beriu, județul Hunedoara).

Sistemul defensiv este situat la est de sat în punctul „Golu” sau „Dealul Golu”. Aici se află și o fortificație dacică alături de cea hallstattană.

Bibliografie: Luca 2005, p.59.

18. Cuvin (comuna Ghioroc, județul Arad).

Așezarea fortificată se află în punctul numit „Râtul cu Răchită”, în hotarul „Cetate”. Nu cunoaștem informații cu referire la sistemul defensiv, dar din arătură au fost adunate fragmente ceramice hallstattiene, dacice și romane. Cercetătorii nu încadrează cronologic fortificația, dar apariția ceramicii hallstattiene la suprafață ne permite, să presupunem că aceasta a fost ridicată de primii și folosită ulterior de celelalte comunități.

Bibliografie: Barbu-colab. 1999, p.50.

D.

19. Daia (comuna Apold, județul Mureș).

În valea laterală a Târnavei Mari, între Albești și Daia, pe un deal abrupt, în punctul „Cetățuia” există urmele unei fortificații de formă ovală. Așezarea are lungimea de 120-135 m și lățimea cuprinsă între 55-60 m. Pe baza unor cercetări de teren, așezarea este datată în hallstattul timpuriu.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p. 200.

20. Dăbâca (comună, județul Cluj).

Pe teritoriul acestei localități există o fortificație hallstattană cu o suprafață de circa 15 ha, datată în HaD.

Bibliografie: XXX 1996, p. 29.

21. Dej (oraș, județul Cluj).

Fortificația este așezată pe „Dealul Florilor” („Dealul Rozelor”), situat în partea de N-E a orașului Dej. Partea accesibilă a așezării este latura de S-E, celelalte fiind apărate natural prin pante abrupte. În urma cercetărilor pe partea accesibilă s-a descoperit un șanț și urmele unui val de pământ. Investigațiile arheologice au scos la iveală două locuințe de suprafață în interiorul fortificației, iar în exteriorul acesteia o groapă de provizii și o locuință de suprafață. Stratul subțire de cultură și inventarul

sărac al locuințelor relevă faptul că așezarea de la Dej avea rol de refugiu în caz de pericol.

Bibliografie: Crișan-colab. 1992, p. 179; Vasiliev 1995a, pp. 11-18; Ardeu 1995-1996, p. 201.

F.

22. Foeni (comună, județul Timiș).

În punctul „Cimitirul Ortodox” există o fortificație hallstattiană, formată din val și șanț, poziționată în extremitatea vestică a platoului.

Bibliografie: Mărghitan 1980, p. 76; Luca 2006b, p. 111.

23. Frumușeni (comuna Fântânele, județul Arad)

Așezare fortificată de mici dimensiuni, amplasată în punctul „Dealul Caprei” sau „Cocoșa Caprei”. Cercetările au subliniat existența a mai multor nivele de locuire (bronz, hallstatt, sec. III-IV, d. H.). Diametrul așezării este de 45/65 m.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 289; Luca 2006b, p. 114.

H.

24. Herneacova (orașul Recaș, județul Timiș).

Fortificația se află la 3 km N-NV de localitate în punctul „Cetate” sau „Cetatea Turcească”, lângă pâraul Bencec. Săpăturile au relevat că așezarea deține o fortificație complexă formată din trei șanțuri și două valuri de pământ.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 290; Cedică-Medelet 2002, pp. 85-86; Luca 2006b, p. 133.

25. Huedin (oraș, județul Cluj).

La nord vest de oraș, în punctul „Cetatea de Pământ” sau „Prolic”, se află o fortificație hallstattiană de formă elipsoidală la o altitudine de 533 m. Sistemul defensiv este compus din două șanțuri și valuri de pământ, dublate de palisadă. Cercetările arheologice conduse de St. Ferenezi în anii 1960 și 1962, dar și de St. Cociș în 1989 au precizat existența unui strat mic de cultură. Suprafața mică de 13 ha și stratul mic de cultură ne indică rolul de refugiu al așezării.

Bibliografie: Crișan-colab. 1992, p. 233; Vasiliev 1995a, p. 19; Ardeu 1995-1996, p. 204.

26. Hunedoara (municipiu, județul Hunedoara).

În punctul „Dealul Sânpetru” există urmele unei fortificații de pământ alungită. Datarea acestei fortificații este foarte dificilă. Un argument care ne vine în sprijin pentru datarea acesteia în perioada supusă studiului nostru sunt numeroasele materiale ce aparțin culturii Witenberg și din prima vârstă a fierului. Deși există fragmente ceramice aparținând epocii dacice și romane, înclinăm să presupunem că această fortificație aparține perioadei târzii a epocii bronzului și primei vârste a fierului.

Bibliografie: Luca 2005, p.87.

L.

27. Laslea (comună, județul Sibiu)

Așezarea fortificată se află în punctul „La Brazi”, punct ce se situează la extremitatea nordică a pășunii comunal. A fost descoperită încă din anul 1958, dar cercetări arheologice au fost întreprinse între anii 1994-1998. Săpăturile au relevat existența a două valuri mari și șanț între ele pe latura sudică a așezării. Sistemul

defensiv de pe latura accesibilă prezintă o lungime de 160 m având o lățimea cuprinsă între 15-20 m.

Bibliografie: Luca-colab. 2003, p. 121.

28. Lipova (oraș, județul Arad)

Pe teritoriul acestui oraș se află o fortificație hallstattiană cu val și șanț de pământ în punctul „Coasta Rea”.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 291; Barbu-colab 1999, p. 98; Luca 2006b, p.158

29. Liubcova (comuna Berzasca, județul Caraș-Severin).

În punctul „Senca Luibcovei” există o așezare fortificată cu mai multe niveluri de locuire (bronz, Hallstatt, dacic). Cercetările au relevat existența unui val dacic, prezentând în interiorul acestuia urme hallstattiene. În lipsa unor cercetări de amploare presupunem că fortificația a fost ridicată de comunitățile hallsatatiene și refăcută de daci. Situația este similară celei de la Tilișca (jud. Sibiu).

Bibliografie: Luca 2004, p. 23.

30. Luna de Sus (comuna Florești, județul Cluj).

Fortificația hallsatatiene se află în punctul „Cetatea lui Darius”.

Bibliografie: Crișan-colab. 1992, p. 258

M.

31. Mediaș (oraș, județul Sibiu).

La marginea de nord a orașului în punctul „Pe Cetate” se află o importantă așezare fortificată hallstattiană. În urma sondajelor din 1958 s-a descoperit că, în partea vestică a dealului a existat o fortificație formată din șanț și val de pământ. Rezultatele obținute la aceea perioadă au fost inedite pentru studierea primei epocii a fierului. În apropierea sistemului defensiv se află o așezare deschisă cu trei niveluri de locuire, de unde comunitatea umană se refugia în caz de pericol.

Bibliografie: Nestor-Zaharia 1961, pp. 171-178; Blăjan-Stoicovici-Georgeanu 1979, pp. 35-45; XXX 1996, p. 156; Vasiliev 1995a, p. 155; Ardeu 1995-1996, p. 207; Luca-colab. 2003, p. 121.

32. Mihai Viteazu (sat, județul Cluj).

Fortificația se află situată la NV de la colina care poartă numele de „Cetatea Fetei”. Se află poziționată în apropierea râului Arieș și are o suprafață de circa 3,5 ha. Din păcate nu cunoaștem informații cu referire la sistemul defensiv, dar și a spațiului cuprins în interiorul fortificației, datorită lipsei totale a cercetărilor.

Bibliografie: Vasiliev 1995a, p. 19.

33. Munar (comuna Secusigiu, județul Arad).

La nord de drumul care leagă Munar de Sânpetru German în punctul „Dealul Lupului și Vii” se află o așezare trapezoidală de pământ al cărei sistem defensiv este format din șanț și val de pământ. Pătrunderea în așezarea fortificată se face dinspre nord.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 293; Barbu-colab 1999, pp. 67-68; Luca 2006b, p. 177.

N.

34. Neudorf (comuna Zăbrani, județul Arad).

Fortificația este amplasată în punctul „Pârâul Roșia”, la 1,5 km vest de sat pe un platou înalt, în apropierea unei surse de apă (Pârâul Roșia). Așezarea este atribuită culturii Basarabi.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 293; Barbu-colab 1999, p. 69; Luca 2006b, p. 180.

O.

35. Orăștie (municipiu, județul Hunedoara).

În punctul „X9” accesul este barat de două șanțuri dublat cu valuri. Fortificația este amplasată pe un bot de deal, iar materialele descoperite sunt hallstattiene.

Bibliografie: Luca 1997, p. 20; Luca 2005, p. 112.

P.

36. Păuliș (comună, județul Arad).

Pe teritoriul acestei localități se află o așezare fortificată cu mai multe niveluri de cultură. Aceasta este amplasată în punctul „Dealul Bătrân” sau „Via lui Karossy” pe un platou înalt. Cercetările arheologice din anul 1960 au definitivat următoarele niveluri:

- sfârșit de epoca bronzului;
- hallstatt (cultura Basarabi);
- dacic;
- daco-roman.

Bibliografie: Barbu-colab 1999, p. 71.

37. Peștera (comuna Sălașu de Sus, județul Hunedoara).

La est de sat în punctul „Cetate” se află o așezare fortificată cu val de pământ pe latura accesibilă (NV). Materialele descoperite în interiorul așezării aparțin epocii bronzului și primei perioade a fierului.

Bibliografie: Luca 2005, p. 119.

R.

38. Racoș (comună, județul Brașov).

Pe teritoriul acestei localități au fost descoperite două fortificații hallstattiene:

- a) fortificația hallstattiiană din punctul „Durduia”, formată din două valuri și șanț. Valul interior nu depășește 120 m lungime iar ambele au forma unui arc de cerc și închid terasele. Această așezare este mai mică față de cea de-a doua; cercetătorii susținând existența reședinței unei căpetenii locale.
- b) așezarea fortificată din punctul „Dealul Vărăriei” este poziționată pe malul stâng al Oltului având o suprafață de 7 ha. Dealul este abrupt dinspre laturile E și SE fiind apărat natural, iar în partea nordică și nord-vestică apar două valuri de pământ și șanț. Valul interior este mai mare având o lungime de 525 m, dublat pe o bună parte (252 m) de un val exterior mai mic.

Bibliografie: Ardeu 1995-1996, p.211; Costea 2004, p. 78; Costea 2006, p. 155.

39. Remetea-Pogănici (comuna Fârluig, județul Caraș-Severin).

Așezarea fortificată se află la nord-est de sat în punctul „Dealul Păscoani”, „Păscoani” sau „Cetate”. Dealul prezintă trei pante abrupte și una sub forma unei șei tăiată cu șanț dublu și val de pământ. Fortificația a fost cercetată de I. Stratan și Al. Vulpe, materialele descoperite aparținând culturii Basarabi (HaC) dar și post Basarabi.

Bibliografie: Stratan 1961, pp. 163-170; Gumă 1982, p. 70; Gumă 1993, p. 294; Luca 2004a, p. 117; Luca 2006b, p. 211.

40. Rodeș (sat, județul Brașov).

Fortificația hallstattiiană se află amplasată la nord de sat în punctul „Dealul Cetății”. Sistemul defensiv al așezării este format din două valuri și șanț care în zilele noastre nu depășește 1,50 m adâncime. Valurile de pământ nu depășesc înălțimea de 1,20m de la actualul nivel de călcare.

Bibliografie: Costea 2004, p. 78.

S.

41. Satu Mare (comuna Brădești, județul Harghita).

În valea pâ râului Brădești în punctul „Vârful Cetății” există o așezare fortificată cu val armat de piatră și șanț. Cercetările arheologice au datat fortificația pentru HaC, având rolul de cetate de refugiu pentru comunitățile hallsttiene din apropiere.

Bibliografie: Cavruc 2000, p. 81.

42. Sărățel (comuna Sărata, județul Bistrița-Năsăud).

Așezarea este situată la est de sat în punctul „Cetate” la confluența văilor Bistrița, Șieului și Budacului. Sistemul defensiv este alcătuit din val cu blocuri de piatră în manta și șanț. În urma cercetărilor arheologice s-au descoperit urmele de arsură de la substrucția palisadei, iar fortificația a fost datată pentru perioada HaB₂-HaC.

Bibliografie: Vlassa-Dănilă 1961, pp. 341-348; Vasilev 1995a, p. 155; Ardeu 1995-1996, p. 212.

43. Sărățeni (comuna Sovata, județul Mureș).

În punctul „Cetatea Ciombod” sau „Csombod” se află o fortificație situată la nord-vest de localitate. Sistemul defensiv este format din două valuri, două șanțuri și palisadă.

Bibliografie: Lazăr 1985-1992, p. 37; Lazăr 1995, p. 242; Ardeu 1995-1996, p. 212.

44. Sânpetru (comuna Sântămăria-Orlea, județul Hunedoara).

Pe teritoriul acestui sat se află o așezare fortificată situată la est de râul Sibişel în punctul Târnov. Fortificația este formată din șanț și val de pământ.

Bibliografie: Tatu-colab. 1988-1991, p.100; Luca 2005, p.140.

45. Sântana (comună, județul Arad).

Așezarea se află la 4 km sud de comună în punctul „Cetatea Veche” lângă partea de hotar numită „Săliștioara”. Cetatea este de forma aproximativ ovală, cu diametrul de 1000/900 m. Numită de localnici „Varbă” ea este vizibilă și azi de la mare distanță. Fortificația are incinta de peste 78 ha, fiind catalogată de cercetători ca cea mai mare așezare fortificată hallstattiană din sud-estul Europei și una dintre cele mai mari din Europa. Sistemul defensiv prezintă două faze de construcție pentru val. Acesta are înălțimea cuprinsă între 4-6 m, iar lățimea sa la bază depășește 25 m. În fața valului apar două șanțuri de apărare late de 3,5 respectiv 10 m și adânci de 3-4 m. Cu ocazia cercetării sistemului de fortificație a fost descoperită și o locuință de suprafață.

Bibliografie: XXX 1996, p. 156; Roz 1995, p. 82; Rusu-colab. 1996, pp. 15-44; Luca 2006a, p. 96.

46. Someșul Rece (comuna Gilău, județul Cluj).

Așezarea fortificată este amplasă pe un promotoriu înalt, la confluența Someșului Rece cu Someșul Cald, în punctul „Cetate”. Pe trei laturi așezarea este apărată natural prin pante abrupte iar în partea accesibilă, zona este barată de un sistem defensiv. Acesta este format din două valuri și două șanțuri. Valul mare este în interior „Șanțul Mare”, are o lungime de 144 m iar lățimea la baza sa este de 18 m. Valul mic („Șanțul Mic”) este situat la exterior, la 70 m depărtare spre sud-vest de primul. Cercetările din interiorul fortificației au surprins trei niveluri de locuire.

Bibliografie: Ferenczi 1964, pp. 67-79; Crișan-colab. 1992, p. 364; Ardeu 1995-1996, p. 214; Vasilev 1995a, p. 19.

47. Subcetate (comuna Sântămăria-Orlea, județul Hunedoara).

Fortificația se află pe dealul Pietriș, situat între Hațeg și Subcetate. Așezarea are o formă aproximativ patrulateră. Valul flanchează laturile SE, NE și NV (pe alocuri are înălțimea de 4 m), având un șanț vizibil pe laturile NE și NV. La jumătatea laturii

nord vestice apare un mare semicerc, considerat bastion, având un rol esențial în supravegherea și apărarea cetății. Singura latură nefortificată este cea din partea vestică, deoarece aici există o pantă abruptă. Sistemul defensiv este construit în două etape. În prima etapă, valul apără o suprafață de 18 ha, în cea de a doua fază, acest val este părăsit și ridicat unul nou care apără o suprafață de 14 ha. Pe laturile NV și SV așezarea prezintă spații de pătrundere (porții) în fortificație. În urma cercetărilor arheologice au fost descoperite șapte locuințe de suprafață.

Bibliografie: Vasiliev-Andrițoiu 1985, pp. 31-36; Vasiliev 1995a, pp. 33-44; Ardeu 1995-1996, p. 215; Luca 2005, p. 148.

Ș.

48. Șeica Mică (comună, județul Sibiu).

Punctul „Cetate” se află între Coșșa Mică și Șeica Mică pe un promotoriu înalt, la nord de comună. Așezarea prezintă pante abrupte spre vest, mai domoale spre est și cu o șa de legătură între celelalte înălțimi, la sud. Din partea sudică a fortificației se ridică șase linii de apărare după cum urmează:

- prima cu șanț și val
- a doua la fel
- a treia cu zid sec
- a patra cu șanț
- ultimele două cu val și șanț interior.

Complexitatea fortificației a dus la susținerea ipotezei că aici ar fi existat un castru roman, teorie la care s-a renunțat după cercetările arheologice demarate în 1962. Datarea așezării a generat multe opinii, cele mai importante incluzând-o în HaC sau HaD-început de Latene.

Bibliografie: Popescu 1963, pp. 454-458; Vasiliev 1995a, p.155; XXX 1996, p. 156; Ardeu 1995-1996, p. 215; Luca-colab 2003, p. 211.

49. Șona (comună, județul Alba).

Așezarea fortificată este situată la 7 km sud de localitatea Șona, pe un bot de deal ce separă bazinul Târnavei Mari de cel al Târnavei Mici. Dealul este delimitat pe laturile E, N și V de pante abrupte, inaccesibile. Latura sudică separă așezarea de restul platoului printr-un val masiv și șanț în față. În urma cercetărilor s-a descoperit că valul are o lungime de 106 m și două faze constructive. Poziționarea fortificației în acest punct sugerează rolul de supraveghere a văii Târnavei Mici.

Bibliografie: Vasiliev 1995a, pp.125-129; Ardeu 1995-1996, pp. 216; Moga-Ciugudean 1995, p. 182; Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 22.

50. Șopotu Vechi (comuna Dalboșet, județul Caraș-Severin)

Pe teritoriul acestei localități în punctul „Mârvilă” sau „Mârvila” se află amplasată o fortificație hallstattiană, al cărui sistem defensiv nu a fost cercetat.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 295; Luca 2004a, p. 130; Luca 2006b, p. 243.

T.

51. Teleac (comuna Ciugud, județul Alba).

Așezarea fortificată este amplasată pe dealul Grușet, situat la NE de sat. Fortificația se află la o altitudine de 352 m și apără o suprafață de 30 ha. Reprezintă una dintre cele mai importante așezări fortificate din România fiind și cea mai mult cercetată. Aceasta prezintă pe laturile S, N și V condiții naturale de apărare prin pante accentuate sau abrupte. Sistemul defensiv al cetății este poziționat pe latura E-NE fiind format din două valuri și șanțuri. Primul val, cel exterior, este mai scund și are o

lungime de 220 m barând o treime din latură. Cercetările au relevat faptul că acest val corespunde primului nivel de locuire. Al doilea val se află în spatele primului fiind construit după tehnica valului parapet măsurând 688 m lungime. Valul parapet prezintă spații de pătrundere în așezare (poarti), porțiuni în care valul se curbează în exterior pentru a oferi o apărare mai bună a drumului de acces. Ca și în cazul fortificației de la Subcetate, au fost descoperite bastioane poziționate în punctele cele mai înalte, Valul parapet apăra așezarea contemporană nivelurilor II și III al așezării. Pe celelalte laturi, sistemul defensiv a fost amenajat prin ridicarea terenului și amplasarea unei palisade simple ce nu necesita existența unei substructii. Cercetările întreprinse în interiorul fortificației au surprins existența a trei niveluri de locuire, ultimul fiind înregistrat pe întreaga suprafață a așezării. În urma cercetărilor au fost descoperite 57 de locuințe grupate după modul de construcție în:

- bordeie (locuințe adâncite)
- semibordeie (locuințe semiadâncite)
- locuințe de suprafață.

Forma cea mai des întâlnită este cea ovală, alături de locuințe fiind descoperite vetre interioare (în locuințe) sau exterioare, și cuptoare. Prin descoperirea a 20 tipare din piatră subliniem existența unor ateliere de turnat piese din bronz.

În spațiul așezării au fost descoperite gropi rituale (gropi cu depuneri de ofrandă, gropi cu depuneri de copii) și gropi de provizii (acestea după ce își sfârșeau funcționalitatea de depozitare erau utilizate ca gropi menajere).

Cu privire la datarea acestei fortificații, cercetătorii susțin evoluția dealungul fazelor HaB- HaC.

Bibliografie: Horedt-Berciu-Popa, 1862, pp. 353-358; Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1983, pp. 155-159; Vasiliev-Aldea 1984, pp. 49-63; Vasiliev 1985-1986, pp. 79-90; Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991; Vasiliev 1995a, pp. 155; Vasiliev 1995b, pp. 93-95; Moga-Ciugudean 1995, pp. 189-190; XXX 2001, p. 332; Ciugudean 2004, pp. 7-11.

52. Ticvanul Mare (comună, județul Caraș-Severin).

Pe platoul de deasupra comunei, lângă râul Caraș, cercetările de suprafață au descoperit o fortificație din hallstattul timpuriu, probabil contemporană cu necropola de aici.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 296; Luca 2006b, p. 294.

53. Tilișca (comună, județul Sibiu).

Fortificația este amplasată pe un promontoriu înalt numit „Dealul Cătănaș”, fiind formată din două valuri și șanț. Cercetările au scos la iveală două niveluri de locuire: hallstatt și dacic. Cercetătorul N.Lupu susține teoria că așezarea hallstattiană a fost apărată de un val de apărare, val care a fost refăcut de daci. O mare parte a materialelor hallstattiene descoperite aparțin perioadei timpurii (HaA₂-HaB).

Bibliografie: Lupu 1989; Luca-colab. 2003, p. 228; Ardeu 1995-1996, p. 217.

54. Tușnad Băi (comună, județul Harghita).

Așezarea fortificată se află situată la doi km est de Băile Tușnad între „Valea Cetății” și „Valea lui Bene” pe dealul numit „Piscul Cetății”. Fortificația este amplasată la 1083 m altitudine și are forma ovală. Cercetările lui Al. Ferenezi au condus la teoria că aici ar fi existat Cumidava dacică, ipoteză privită cu reticență de cercetători. Noile cercetări au înlăturat această teorie.

Bibliografie: Vasiliev 1995a, p. 155; Cavruc 2000, p. 242.

U.

55. Uivar (comună, județul Mureș).

Pe teritoriul acestei localități este semnalată o așezare hallstattiană din perioada timpurie.

Bibliografie: Mărghitan 1980, p. 76; Luca 2006b, p. 261.

56. Ungheni (comună, județul Mureș).

Fortificația hallstattiană de mici dimensiuni se află în punctul „Rotunda”. Sistemul defensiv este alcătuit din două șanțuri și val de pământ. Cercetările de suprafață au relevat faptul că așezarea fortificată este datată pentru perioada sfârșitului epocii bronzului, începutul primei epoci a fierului.

Bibliografie: Lazăr 1995, p. 263.

57. Uroi (oraș Simeria, județul Hunedoara).

Așezarea fortificată este situată pe dealul din împrejurimi. Cercetările de suprafață au descoperit ceramică hallstattiană timpurie, Basarabi și dacică.

Bibliografie: Luca 2004b, p. 54; Luca 2005, p. 162.

V.

58. Văleni (sat, județul Brașov).

Cetatea se află amplasată chiar în vatra satului, în punctul „Dealul Cetății”. Sistemul de fortificații este format din valuri și șanț.

Bibliografie: Costea 2004, p. 83.

59. Voivodeni (comună, județul Mureș).

La doi km NE de localitate, în punctul „Bunghat” se află un platou de formă triunghiulară. Așezarea fortificată este mărginită în latura de N printr-un val de pământ cu o lungime de 420 m. Celelalte laturi sunt apărate natural prin pante abrupte.

Bibliografie: Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1991, p. 19; Ardeu 1995-1996, p. 219; Lazăr 1995, p. 281; XXX 1996, p. 156.

Z.

60. Zăbrani (comună, județul Arad).

În punctul „La Suiș” la N-E de comună, la circa 1,5 km există o fortificație elipsoidală cu șanț și val de apărare. Fragmentele ceramice culese din acest punct sunt hallstattiene și din perioada sec. II-IV d.H. Încadrăm fortificația pentru perioada hallstattiană din lipsa unor cercetări care să prezinte faptul că aceasta ar fi fost construită în perioada romană sau post-romană.

Bibliografie: Gumă 1993, p. 298; Luca 2006b, p. 275.

Summary

An essay to clarify the fortified boroughs from the first age of iron the inner carpathian space and Banat.

The first age of iron represents an important period in the evolution of human communities, evolution which can be established on this age by studying these defensive systems. The present article tries to create an image on the larger scale about the spreading of these boroughs, being used as an area the inner carpathian space and Banat. The writer of this article mentions a number of 61 boroughs which

are alocate la această perioadă, acest număr fiind rezultatul diferenței de timp dintre cele două cercetări cu cele mai recente.

Prin descrierea acestor aşezări, autorul stabilește o diviziune în trei clase după dimensiunile lor:

- Așezări fortificate mari; permanent populate
- Așezări fortificate medii; fiind clasificate ca castel de refugiu
- Așezări fortificate mici; puncte de vedere

Sistemele defensive sunt prezentate într-o clasificare după formă, la fiecare aşezare fiind prezentată o informație în legătură cu sistemul de apărare dar și cu suprafața locuită de aceste sisteme.

Așezările fortificate din prima epocă de fier au avut o perioadă lungă de locuire. Aceste aşezări dispar din cauza impactului care a venit din exterior odată cu invazia scythilor. Un alt indiciu care duce la concluzia despre abandonarea acestor fortificații este legat de retragerea din punctele de vedere care a fost efortul comunității în menținerea acestor realizări.

Abrevieri

ABPEM	<i>Arta Bronzului din Preistorie până în zorii Evului Mediu</i>
ACMIT	<i>Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice, Secția pentru Transilvania, Cluj- Napoca</i>
Acta MN	<i>Acta Musei Napocensis, Cluj- Napoca</i>
Acta TS	<i>Acta Terrae Septemcastrensis, Sibiu</i>
Apulum	<i>Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba- Iulia</i>
Banatica	<i>Banatica. Muzeul Banatului Montan, Reșița</i>
BMA	<i>Biblioteca Musei Apulensis, Alba-Iulia</i>
BMN	<i>Bibliotheca Musei Napocensis, Cluj-Napoca</i>
BT	<i>Bibliotheca Thracologica. Institutul Român de Tracologie, București</i>
EAIVR	<i>Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României București</i>
Marisia	<i>Marisia. Studii și Materiale, Târgu-Mureș</i>
Materiale	<i>Materiale și Cercetări Arheologice, București</i>
MCA	<i>Materiale și Cercetări Arheologice, București</i>
PB	<i>Patrimonium Banaticum, Timișoara</i>
Probl Muz	<i>Probleme de Muzeografie, Cluj-Napoca</i>
Sargeția	<i>Sargeția. Buletinul Muzeului Județean, Hunedoara</i>
SCIV(A)	<i>Studii și cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București</i>
Tibiscum	<i>Tibiscum (Studii și Comunicări Etnografice, Istorice), Caransebeș</i>
Th D	<i>Thraco-Dacica. Institutul Român de Tracologie, București</i>
Ziridava	<i>Ziridava. Muzeul Județean, Arad</i>
XXX 1996	<i>EAIVR II (1996), D – L</i>
XXX 2001	<i>„Istoria României”, vol I, București 2001</i>

Lista bibliografică

Ardeu 1995-1996

A. G. Ardeu, *Contribuții privind stadiul cercetării hallstattului timpuriu în spațiul intracarpatic Sargeția*, XXVII/1 1995-1996, pp.185-226.

Barbu-colab 1999

M. Barbu, G.P.Hurezean, M.Rusu., *Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior*, I, județul Arad, Arad, 1999.

Blăjan-Stoicovici-Georoceanu 1979

M. Blăjan, E.Stoicovici, P.Georoceanu, *Contribuții la cunoașterea vieții economice a populației hallstattiene din zona Mediaș (județul Sibiu)*, Sargeția XIV, 1979, pp. 35-45.

Cavruc-colab 1998

V. Cavruc, B.Botönd, M.Bărbulescu, *Repertoriul arheologic al județului Covasna, Sfântu Gheorghe*, 1998.

Cavruc 2002

V. Cavruc, *Repertoriul arheologic al județului Harghita, Sfântu Gheorghe*, 2002.

Cedică-Medeleş 2002

V.Cedică, F.Medeleş, *Fortificația de pământ de la Herneacova (com. Recaș, jud.Timiș)*.PB, 1, 2002, pp.85-86.

Ciugudean 2004

H.Ciugudean, *Așezarea fortificată de la Teleac (județul Alba)*, ABPEM, 2004, pp.7-14.

Costea 2002

F.Costea, *Dacii din Sud-Estul Transilvaniei înainte și în timpul stăpânirii romane Brașov*, 2002.

Costea 2004

F.Costea, *Repertoriul arheologic al județului Brașov*, Brașov, 2004

Costea 2006

F.Costea, *Augustin-Tipia Ormenișului, Comuna Augustin, județul Brașov. Monografie arheologică I*, Brașov, 2006.

Crișan 1982

I.H.Crișan, *Itinerarii arheologice transilvane*, București, 1982.

Crișan-colab 1992

I.H.Crișan, M.Bărbulescu, E.Chirilă, V.Vasiliev, *Repertoriul arheologic al județului Cluj*, BMN, V, 1992.

Ferénczi 1932-1938

Al. Ferénczi, *Cetăți antice în județul Ciuc*, ACMIT, IV, 1932-1938, pp. 309-310.

Ferénczi 1964

Șt. Ferénczi, *Contribuții la cunoașterea așezării întărite din epoca hallstattiană de la Someșul Rece*, Acta MN, I, 1964, pp.67-79

Georgescu-Rotar 2003

A.Georgescu, G.Rotar, *Contribuții la repertoriul arheologic al județului Sibiu* (I), Acta TS, II, 2003, pp.15-18.

Gumă 1993

M.Gumă, *Civilizația primei epoci a fierului în Sud-Vestul României*, BT, IV, București, 1993

Horedt 1960

K. Horedt, *Așezările fortificate din prima vârstă a fierului în Transilvania*, Probl.Muz., 1960, pp.179-187.

Horedt-Berciu-Popa 1962

K. Horedt, I.Berciu, Al. Popa, *Săpăturile de la Teleac*, Materiale, 8, 1962, pp. 353-358.

Lazăr 1985-1992

V. Lazăr, *Mărturii arheologice tracice în județul Mureș, Marisia, XV-XXII, 1985-1992*, pp. 37-54.

Lazăr 1995

V.Lazăr, *Repertoriul arheologic al județului Mureș, Târgu Mureș, 1995.*

Luca 1997

S.A. Luca, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (punctul x2)*, B.M.A, 4, 1997.

Luca-colab. 2003

S.A. Luca, Z.K. Pinter, A. Georgescu, *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (Situri, Monumente Arheologice și Istorice)*, Sibiu, 2003

Luca 2004a

S.A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Caraș-Severin*, București, 2004.

Luca 2004b

S.A. Luca, Roșcani, *Cercetări arheologice*, Deva, 2004.

Luca 2005

S.A. Luca, *Repertoriul arheologic al județului Hunedoara, Alba-Iulia, 2005.*

Luca 2006a

S.A. Luca, *A short prehistory of Transylvania (România)*, Heidelberg-Sibiu, 2006.

Luca 2006b

S.A. Luca, *Descoperiri arheologice din Banatul Românesc - Repertoriu*, Sibiu, 2006.

Lupu 1989

N. Lupu, *Tilișca. Așezările arheologice de pe Cătănaș*, Buc., 1989.

Mărghitan 1980

L. Mărghitan, *Considerații referitoare la geneza și evoluția societății dace pe meleagurile bănațene*, Ziridava, 12, 1980, pp. 71-84.

Moga 1941

M. Moga, *Cercetările arheologice de la Subcetate, dealul Pietriș*, Sargeția II, 1941, pp. 158-164.

Moga-Ciugudean 1995

V. Moga, H. Ciugudean, *Repertoriul arheologic al județului Alba*, BMA, II, Alba-Iulia, 1995.

Nestor-Zaharia 1961

I. Nestor, E.Zaharia, *Săpăturile de al Mediaș*, Materiale, 7, pp.171-178.

Popescu 1963

D. Popescu, *Săpăturile arheologice din republica Populară Română*, SCIV, XIV/2, 1963, pp. 454-458.

Roz 1995

Al. Roz, *Presistoria și Protoistoria Daciei*, Arad, 1995.

Rusu-colab. 1996

M. Rusu, E. Dorner, I. Ordentlich, *Fortificația de pământ de la Sântana-Arad în contextul arheologic contemporan*, Ziridava, 19-20, 1996, pp.15-44.

Stratan 1961

I. Stratan, *Cercetări și săpături arheologice executate de Muzeul Raional Lugoj în 1958 și 1958*, MCA, VII, 1961, pp. 163-170.

Szekely 1966

Z. Szekely, *Așezări din prima vârstă a epocii fierului în S-E Transilvaniei*, Covasna, 1966.

Tatu-Popa-Kalmar 1988-1991

H. Tatu, O. Popa, Z. Maxim Kalmar, *Contribuții la repertoriul arheologic a Țării Hațegului*, Sargeția, XXI-XXIV,1988-1991, pp. 93-120.

Vasiliev 1980

V. Vasiliev, *Sciții agatârși pe teritoriul României*, Cluj-Napoca,1980.

Vasiliev-Gaiu 1980

V. Vasiliev, G Gaiu, *Așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Ciceu-Corabia, jud. Bistrița-Năsăud*, ACTA MN, XVII, 1980. pp.31-65.

Vasiliev-Aldea-Ciugudean 1983

V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Cercetări în așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba)*, MCA, XV, 1983, 155-159.

Vasiliev-Aldea 1984

V. Vasiliev, I. Al. Aldea, *Note despre așezarea fortificată din prima epocă a fierului de la Teleac (jud. Alba)*, ACTA MN, XXI, 1984, 49-63.

Vasiliev-Andrițoiu 1985.

V. Vasiliev, I. Andrițoiu, *Note despre așezarea fortificată hallstattiană de la Subcetate (jud. Hunedoara)*, Apulum, 22, 1985, 31-36.

Vasiliev 1985–1986

V. Vasiliev, *Descoperiri arheologice cu semnificație cultică din așezarea din prima epocă a fierului de la Teleac (jud Alba)*. ACTA MN, XXII–XXIII, 1985–1986, 79 – 80.

Vasiliev–Aldea–Ciugudean 1991

V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice. Așezarea fortificată de la Teleac*. Cluj–Napoca, 1991.

Vasiliev 1995a

V. Vasiliev, *Fortificațion de refuge et établissements forifiés du premier âge du fer en Transylvanie*. București, 1995.

Vasiliev 1995b

V. Vasiliev, *Les recherches consacrés au premier âge du fer en Transylvanie. Resultates et problemes*. Th. D, XVI, 1-2, 1995, 93-95.

Vlassa–Dănilă 1961

N. Vlassa, St. Dănilă, *Săpăturile arheologice de la Sărățel. Materiale*, 8, 1961, 341–348.